

A MÉNESKARI TISZTEK AZ 1848–49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC ALATT

KÜRTI PÉTER

*Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc
170. évfordulója tiszteletére*

Mezőhegyes ménesbirtok 1848–49

A ménesi tisztikar Mezőhegyesen az 1784-es alapító okirat kiadásával, a birtok 1785-ös megszerzésével kezdődik. Csekonics József kapitány elképzelései és tervei között szerepelt, hogy állíttassanak fel katonai ménesbirtokok és mén-telepek. II. József vélhetőleg támogatja az elgondolást. A cél, hogy egy katonai szervezet, a hadsereg részére a megfelelő katonai lóállományt tenyésszen és biztosítson a különböző katonai feladatokra. Másodsorban egy háborús helyzetben a remonda¹ megfelelő mennyiségben is elérhető legyen. A parancsnoki ménesbirtokot Mezőhegyesen 1786-tól alapítják, míg egyéb feladatok miatt hamarosan Bábolna is a testülethez kerül. A méneskar történetében Bábolna hamar, már 1816-tól némileg Mezőhegyestől függetlenül működik, Bécs és Pest közelsége miatt egyre jelentősebb ménesbirtokká fejlődik.

A tisztikar tevékenysége kifejezetten apolitikus, tekintettel a feladatra. Azaz mind az eszmeáramlatok, mind az állami, rendszerszintű változások (birodalmi berendezkedés, forradalmi helyzet vagy a dualizmus, illetve Trianon után az önálló királyság) érintetlenül hagyták a tisztikar működését. Mi ennek az oka? A lóállomány napi szintű ellátása, a tenyésztési feladatok, a katonai szervezetben adódó tervezett és egyéni, a protokoll szerinti munka és feladatok nem engedik, hogy politikai áramlatok „bontsák meg” az ellátás folytonosságát. A betakarítás, a takarmányozás, a tenyésztési, leválasztási, állatorvosi és betanítási napi teendők sok elfoglaltságot adnak. A ménesbirtok katonai működtetése és a ménesbirtok mint jelentős gazdasági intézmény fenntartása is eltér egy magánménes napi életétől.

A Mezőhegyesi ménesparancsnokságot báró Boxberg Frigyes 1830-ban vette át. Korábban a szakirodalom századosként említi, azonban a források alapján a parancsnoki beosztás ezredesi előléptetést jelent már ebben az időszakban is, amit alátámaszt, hogy a „*Beschäl – und Remontirungs und Beschellswesen*”² 1930-

¹ Lóutánpótlás/pótlóvazás.

² Rang és beosztási tábla; Az évek során más és más elnevezéssel találkozunk 1830-ban ez a „Land-Gestüt- u. RemontirungsDepart.”, vagyis nemcsak beosztást, hanem szolgálati vezénlyést is mutat.

as táblázatában Boxberg parancsnokot „Major”, azaz ezredesi megnevezéssel találtam meg. A méneskar életében ez a korszak mindenképpen a fejlődést mutatja. Boxberg irányítása alatt Mezőhegyes katonai településsé válik. A lakók többsége katona és/vagy katonai család. A település majorságokkal volt körbevéve. A kor tanúi azt írják, hogy Mezőhegyes „város”³, a maga nagy területe és a lovasintézményt kiszolgáló épületek (kaszárnyák, lovardák, tiszti szállások) nagysága és sokasága miatt. A településen van kaszinó, kaszárnya, kávéház, sőt börtön is.

A helyi elitet továbbra is a tisztikar és a lovastisztek (méneskar) jelentik. A méneskar katonáit gyakorlatilag csak a ruházat különbözteti meg a többi katonától. Mezőhegyesen és Bábolnán hagyományos császári egyenruhát viselnek a harmincas években. A 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt és után a magyaros ruházat jegyeit kezdik hordozni az egyenruhák. A klasszikus huszárviselet megjelenik csukaszürke alapon arany gombokkal és zsinórzattal. Ez az egyenruha a gazdagságot és az elithez tartozó minőséget mutatja⁴.

A tisztek java felső-ausztriai és cseh származású német. Magyarok voltak a könnyűlovasságnál és a gyalogságnál, míg az őrezred és az egyéb legénység más nemzetiségű területekről vagy távoli magyar országrészből kerül a szolgálat helyére. Ennek megfelelően a magyar huszárok kisebbségben vannak Boxberg ezredes idején is. Mint az aradi védbizottmány jelentéséből kiderül, a tisztikar 1848 végén románokkal és ruténekkal igyekezett felváltani a magyarokat, tekintettel a forradalom és szabadságharc eseményeire. Pándy parancsnoksága idején nem vezényelnek sem magyar tiszteket, sem magyar huszárokat a birtokra, az itteni katonaság összetétele 1848-ban és 1849-ben nem változik meg.

A forradalom és szabadságharc idején nemcsak a tisztikar, hanem a legénység hazafiassága, viselkedése és az eseményekre való reakciója is befolyásolja egy-egy terület vagy katonai egység sorsát. Ezért – bár e kutatási terület a tisztikart vizsgálja – a legénységről is szólnom kell. A lovas szabad legények szabadságharc tevékenysége ismert. Többek között betyárok – maga Rózsa Sándor is –, csikósok, lovas legények kiemelt jelentőségű módon szolgálnak a seregben. A magyar csikósok már a kezdetektől szolgálhattak a birtokokon, a század közepétől pedig már ők tevékenykedhettek többségben a ménesek napi ellátásában. Feladatuk a rábízott lovak terelése, gondozása, a hadicélokra szánt lovak betanítása. *Kankónak* nevezett sötétbarna kiskabátot (ujjast) viselnek, melynek gallérját és kézelőit buzérvörös posztó borítja, elöl nyolc nagy gomb zárja. A kankó fölött viselt sötétbarna szűr pirossal szegett álló és nagy fekvő gallérját a gallérra varrt posztócsíkok fogják össze. A hideg hónapokra fehér juhászbundát is kapnak a kincstártól, fekete báránybőr gallérral. Öltözetük legjellegzetesebb eleme a nagy, egyenes karimájú fekete filckalap. A csikóskalap homlokrészén,

³ Friedrich Schäffler mezőhegyesi mézárszék-haszonbérli például leveleiben városnak nevezi.

⁴ Görgey Artúr 1842-ben főhadnagyként azért kéri magát a Nádor-huszárokhoz, a 12. huszárezredhez, mert ott ezüstgombos van, ami feleannyiba kerül, mint az aranyzsinórozás.

egy sárgaréz lapocskán a ménesbirtok kezdőbetűje van feltüntetve, a kalapot rohamszíjjal rögzítik. Huszárkardjukat fehér csatlékon viselik. A gallér és a kézelő buzérvörös színe a méneskarhoz való tartozást jelenti, ugyanis a tisztek egyenruháin is a rangjelző parolák a méneskar egész fennállása⁵ alatt buzérvörös.

A birtokon Boxberg ezredes leírása alapján – nem számítva az altiszteket és a tiszteket – csak a gyalogos őrszolgálatba vannak magyarok sorozva, rendelkeznek lőfegyverrel, míg a lovas katonaság csak karddal volt felfegyverezve. A gyalogos őrszótály létszáma 1848 júniusában 73 fő.⁶ Kevesebb, mint egy puskás jut egy majorra. A védelem hiányosságai miatt gyakori a lopás és az eltulajdonítás, a majorokban rendszeresen lopják a szénát, sőt megesik, hogy a kaszárnya udvaráról egyszerűen elviszik az ott őrizetlenül álló lovas kocsit.⁷

A szabadságharc idején Mezőhegyesen ezeket a mindennapi eseteket leszámítva egyébként eseménytelenül telik a szolgálat. Helyben sem a katonák, sem a civilek nem tudják magukat kitüntetni a katonai érényekben. Persze a ménesbirtokok katonáinak nem is ez a feladata. Csekonics elképzelése szerint a katonai fegyelem kell és szükséges a lovak megfelelő tenyésztéséhez, ahogyan ahhoz is, hogy az intézmény megfelelő infrastruktúrával a katonai remonda számát és minőségét biztosítani tudja. Éppen ezért a ménesbirtokokon a szolgálat kifejezetten kemény, és Boxberg ezredes legendásan vasfegyelmet követel. A birtokon a gazdasági munkát katonák végzik, ezért az 1848-as jobbágyfelszabadítás traumája – így kommentálja ezt Tarkó Gábor tanulmánya – nem érinti a ménesbirtokok gazdaságát. Mezőhegyes és Bábolna is igyekszik a birtokot ön-ellátó gazdasággá fejleszteni. A lovakkal való foglalatosságokat és a háttér mezőgazdasági tevékenységek feladatait kettéválasztják már 1807-ben. Boxberg ezredes gazdasági igazgatója (Wirtschafts-Director),⁸ a szintén méneskari tiszt Joseph Keil kapitány. Feladata a lovak takarmányszükségletének termesztésén kívül, hogy a legénység ellátásához szükséges javakat is termelje. Mezőhegyesnek így saját fűszer- és gyümölcsstermesztése van, telepítenek modern angol fűszerkertet, rozst, árpát, búzát és zabot termesztenek, 1843-ban pedig már kukoricával is próbálkoznak.

Hippológiai eredmények a korszakban, hogy a Festetics által elkezdett hagyományok szerint, szín, alkat és fajta alapján osztályozzák a lovakat. Folytatják az arab lovakkal való nemesítések, illetve a következetes tenyésztési folyamatokat. A legnagyobb siker, hogy a Mezőhegyesre jellemző angol vérvonalat a Furiózo nevű mén megvásárlásával – aki később fajtaalapító lesz – és tenyésztetbe

⁵ Már a korai osztrák típusú egyenruhák rangjelzései is buzérvörös alapú parolival jelezték a forradalmi változásokat, és főleg a kiegyezést követő magyaros egyenruhák is ez lesz a megkülönböztető szín, gyakorlatilag a monarchia felbomlásáig.

⁶ Boxberg 1848 június 6-án keltezett levele alapján: „*gyalogos őrszótály pediglen, amely 73 közvitézetet számlál...*”.

⁷ CSML IV. B. 104. Csanád vármegye Törvényszékének iratai 1848–49. Bartné levele.

⁸ Joseph Keil, feltehetően igen jó gazdasági, mezőgazdasági szakember. A rang és beosztási tábla alapján már 1817-től ebben a beosztásban dolgozott.

vonásával Boxberg ezredes alapozza meg. Azt kell megállapítanunk tehát, hogy a ménesbirtok jól prosperált, a feladatok a katonai irányítás alatt jól működtek.

Aki az 1848-as forradalom és a szabadságharc idején a magyarság és a szabadság szent eszméi általi tevékenységekben szeretné magát kipróbálni, akkor nem a ménesbirtokok környékén kell katonáskodnia. A bábolnai, mezőhegyesi és az expanzió miatt létrehozott méntelepek és fedezettési állomások állományában szolgáló katonák hadi táborba szálló alakulatokhoz való szökését, hivatalos út szerinti kérvényezését tiltják, elutasítják, büntetik. Nemcsak a „rég rendszerhez” hű, azaz a császári hűséget tartó egységeknél nem tolerálják a cselekedeteket, hanem a forradalmi kormány is hasonló szigorral jár el. Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848. november 1-én kelt levelében már ekkor tiltja, hogy a mezőhegyesi katonák átléphessenek az önkéntes honvédek közé. Návay Tamás főispánnak és kormánybiztosnak határozott hangú levelében ezt írja: „*ha a ménes felvigyázat nélkül maradna, a házára nagyobb kár nem háramolhatna*”.⁹ Mindeddig, azaz 1848 novemberéig a katonák hadi táborba való átszökése lehetséges. A miniszter levele után azonban ez megszűnik. A legénység etnikai sokszínűsége, a vezetőség közismert császárhűsége és az általános bizalmatlanság miatt a katonák szökését megtiltják. Ezzel egyben tartja a kormány a ménesintézetben megfigyelt ellenforradalmi érzülettel bíró egységet, illetve az alaptevékenység is így biztosított.

A történetben azonban ne szaladjunk ennyire előre, ugyanis a márciusi események megborítják az eddigi hatalmat minden időben kiszolgáló és elfogadó, apolitikus magatartását a tisztikarnak és azon belül a vezetőségnek. A parancsnok nem titkolja, hogy a forradalmi kormány ellenében áll, időhúzásával hátráltatja, cselekedeteivel kifejezetten bojkottálja az eseményeket.

A kormány első és legfontosabb kritikus problémája a már 1848. május 13-án, a karlócai nemzetgyűlésen megfogalmazódó szerb törekvések. Ezért magasabb harcckészültségi állapotot rendelnek el a határvidéken. Mezőhegyes szerb közelsége miatt – a Rajacić pátriárka megválasztása és az autonóm szerb vajdasági követelések következtében –, azonnali hadi intézkedéseket vezetnek be a ménesintézetnél. Kossuth és a forradalmi kormány különböző tagjai, a megyei kormánybiztosok fegyverért, lóért fordulnak a ménesbirtok parancsnokához, melyet udvariasan, de a tényekkel ellentétes állításával Boxberg folyamatosan elutasít. A nemzetőrsereg felszerelési igényére Boxberg a nála lévő kevés számú fegyver szükségessége miatt egyszerűen nem tartja be a parancsot.¹⁰ Kossuth 1848. október végén már nehezményezi a ménes parancsnokának viselkedését.

Sántha Sándor megyei másodalispán, aki az aradi vár ostromára induló nagylaki és palotai nemzetőröket irányítja, elhatározza, hogy a ménesintézet ellenállását megtöri. 12 nemzetőrrel elmegy Mezőhegyesre, a főparancsnoknál összegyűjti a tisztikart, és felszólítja őket, hogy tegyék le az esküt az alkotmányra az általa felmutatott esküforma szerint. Szavainak nagyobb nyomatékot adandó

⁹ MNL OL XIII.d Mészáros Lázár levele. 1848. november 1.

¹⁰ MNL CSML IV. Boxberg levele. 1848. június 21.

megemlíti, hogy ellenkező esetben másnap 3000 nemzetőrrel elfoglalja egész Mezőhegyest. Sántha nyomására báró Boxberg ezredes és tisztikara megesküdnék az alkotmányra, kítűzik a magyar nemzeti lobogókat, ígéretet tesznek a fekete-sárga császári színek átfestésére, sőt egy részletes leltárral is szolgálnak a ménes állományáról.

Báró Boxberg ezredes tehát a méntelep személyzetével együtt 1848 októberének végén némi presszió hatására csatlakozik a magyar hadsereghez. A szakirodalomban a hűségeskü pontos idejének meghatározásában eltéréseket találtam. A leghitelesebb primer forrásként idézem a Pesti Hírlap 1848 november 5-i lapszámában megjelent tudósítást: *„Sántha Sándor ugyanis a táborba menetele előtt rendezvén a nagylaki és a palotai nemzetőröket, maga mellé vett 12-öt és azokkal Mezőhegyesre menvén az ottani ménes-intézetnél szolgáló katonai tisztséget, br. Boxberg commandírozóhoz gyűjtötte, s felszólította, hogy tegye le a hitet az alkotmányra...”*¹¹ A tudósítás azonban egyéb információkat is közöl: *„van ám ott azon 5-6000 ló közt egy pár száz betanult erős ló, melyet minden órán lehet álgú elébe használni. De van azonkívül sok betanult hátas és mennyi tanulatlan fiatal ló, melyet huszárjaink alá használni lehetne... Ismételten ajánljuk azon intézetet a honvédelmi bizottmány figyelmébe.”* A forrás tehát megerősít abban, hogy nemcsak a megye vezetői előtt, hanem országosan is ismert Boxberg ellenállása. Nem csoda, hogy Kossuth augusztusi 1000 lóigényének bojkottja, az eskü halasztott letétele és a császári színek átfestésének parancsa között eltelt 5 hónap következtében a parancsnokot 1848 decemberében saját kérésére nyugdíjazták, majd ellenséges magatartása miatt kiutasítják az országból. Boxberg ugyanis mint nyugdíjas Mezőhegyesen marad, és tekintettel korábbi parancsnoki minőségére igen nagy tekintélyű hangadóként továbbra is császári hűségre buzdítja volt tisztjeit, és ellenállásra ösztönzi őket.

Minderre persze utódja, Pándy Samu százados, megbízott parancsnok tudtával lehetett befolyása. Boxberg cseppet sem kívánatos tevékenysége Kossuth tudomására jut, aki nyomban intézkedik az agilis főtsiszt eltávolítása érdekében. Az egykori parancsnok 1849. május 28-án hagyja el Mezőhegyest, és Pesten keresztül Bécsbe utazik.

Királydaróczi és tasnádi Pándy Samu ezredes (született: Mád, 1795, meghalt: Mád, 1864. október 21.) magyar nemes, aki eredetileg a 9. huszárezrednél szolgált (1813–1836). Nyugalmazott főszázados. 1848. augusztus 10-től nemzetőr őrnagy az Országos Nemzetőri Haditanács lovassági osztályán 1848. szeptember 23-tól alezredes, az első tíz honvédzászlóalj ideiglenes főparancsnoka. 1848. november 17-től a pesti és budai laktanyák teljhatalmú királyi biztosa. A pesti hadmegye főparancsnoka. Boxberg menesztése után ezredesként szolgált a méneskar élén parancsnoki beosztásban. 1849. júniusi szolgálatba lépése után igyekszik kiszolgálni a honvédelmi bizottmányt, a Boxberg-korszakból megmaradt tisztekkel azonban nem túl jó a kapcsolata.

¹¹ Pesti Hírlap 1848. november 5. 1041. oldalon a hírekben 1848. október 27-re teszi ezt az eseményt magántudósító levele alapján.

1849. augusztus 4-én Kossuth elrendeli Pándynak, hogy lépjen kapcsolatba Dembinszkyvel, illetve kérjen parancsot tőle, de a futár elkésik. A volt császárhű tisztek visszatérnek, és át-, helyesebben visszaveszik a parancsnokságot. Az ezt követő eseményekben a szakirodalomban ellentmondásokat találtam. Tarkó Gábor tanulmányában Boxberg fiát említi, hogy egy császári lovas különítmény parancsnokaként jelenik meg a ménesintézetnél.¹² Utalva arra, hogy Boxberg fia egyes források szerint letartóztatja Pándyt, más forrás szerint Pándy önként átadja a parancsnokságot a tisztí különítménynek. A tisztikar irataiban azonban ebben az időszakban az ifjabb Boxberget sem hadnagyként, sem egyéb beosztásban nem találtam meg a méneskari tisztek között, ezért a magam részéről a Zakar-tanulmányt fogadom el, miszerint a volt parancsnok, azaz maga Boxberg Frigyes ezredes úr – egyfajta revánsként – visszajön Mezőhegyesre, és letartóztatja Pándy ezredest.¹³ Hogy ez mennyire színjáték és mennyire volt komoly, vagy csak Boxberg és Pándy által kitalált megtévesztés volt Haynau felé, erre nincs bizonyíték. Az azonban tény, hogy a letartóztatásnak nincs következménye. Pándy sikeresen tevékenykedik a szabadságharc utolsó időszakában. Az engedelmes, de visszafogott teljesítési politikája azt eredményezi, hogy a szabadságharc leverése után is a méneskar élén marad parancsnokként. Bár letartóztatják, de a helyén marad, még a bosszú haynauai időszaka alatt és után is. Boxberget az eltávolítása miatti bosszú motiválja, Pándyt pedig a karrier lehetősége. Ezért mindketten feltételezhetően Haynaut félretájékoztatják, ami miatt Pándyt megtartják beosztásában. A tisztek Boxberg, Gottschlig százados, Pándy és mások is a helyükön maradnak Mezőhegyesen. Haynau pedig a ménesbirtoki eseményeket nem vizsgálhatja ki. Teljesen tisztázatlan a tisztek által előadott történet a ménes visszavételéről, amely valójában el sem vezett a szabadságharc alatt a császári hadból, az végig a mezőhegyesi majorokban állomásozik. Pándy mindvégig kényszer hatására engedelmeskedik a renitens magyar kormánynak, de a császár hű alattvalójaként valójában bojkottálják, sőt egyenesen „megmentik” a ménesintézetet és az állományt a koronának. Ezt a történetet aztán sikeresen az első adandó alkalommal Gottschlig találja a császári főhadiszálláson, Aradon. Pándy Haynaunak küldött jelentésében – azaz pár héttel a fegyverletétel után – már a ménes „megmentőjének” állítja be magát, és érdemeit színesítendő azt írja, hogy ennek érdekében életét és vagyonát is kockára tette. Arról is beszámol, hogy kényszer hatása alatt mennyi lovat adott át a honvédseregeknek.¹⁴

Mezőhegyesen továbbra is Pándy kap megbízást az ügryek vitelére, melyet úgy „hálál meg”, hogy Pestre utazik, hogy befolyásos barátai segítségével tisztázza magát a hatóságok előtt. Ezzel párhuzamosan nem mulasztja el, hogy tisztársai nevét besározza. Boxberg az augusztusi katonai különítménnyel fedezve, Mezőhegyesre való visszatérése után azonnal letartóztatja a forradalommal szimpatizálókat.

¹² Kozma, 2009. 32.

¹³ Zakar, 1994. 83.

¹⁴ Kossuth 1000 ló igénye ellenében mindösszesen 172 háta és 68 szekeres lovat adtak át. Kürti, 2019. 9–37.

záló tiszteket, nyilván ezt csak úgy viheti végbe, ha erre Pándy vagy engedélyt ad – mint parancsnok –, vagy „passzív ellenállásként” kezelve egyenesen statisztál a letartóztatásokhoz. A Pándy-féle átállás így lassan árulássá szigorodik a ménes személyzete, az itt megmaradt katonák szemében is. A parancsnoki beosztás megtartása miatt ugyanis Pándyt hazatérte után a korabeli feljegyzések szerint általános ellenszenv fogadja, tisztjei is, amennyire lehetett kerülnek a vele való érintkezést. Szövetségre lépve a volt katonai vezetővel (Boxberg), a forradalommal szimpatizáló tiszteket, alacsonyabb beosztású katonákat és a ménesbirtokhoz tartozó egyéb személyeket gátlástalanul kiad Haynaunak, sőt beárul a megtorló hatóságoknak. Ennek ékes példája lesz a mezőhegyesi méneskari lelkész, Gonczeczky János pere és halálos ítélete.¹⁵ A homályos események mögé látva azonban a hatalom (Haynau) azért ír egy kemény és mindenképpen figyelemre méltó levelet a méneskar parancsnokának, mely jelentős presztízsveszteséget okozhat Pándynak. Ő azonban – noha a parancsnoki beosztás ezredesi ranggal jár – túlteszi magát a megalázáson. Pándy ezredes nem volt többé ezredes sem. Leveleit Pándy mint ezredes írja alá, vagyis a forradalom révén szerzett rangját használja. Meglepő, hogy erre a hibára sem maga nem jön rá időben, sem az őt támogató tisztek nem figyelmeztetik. Haynau azonban igen, és lekezelő hangvétellű válaszában azt írja, hogy tudomása szerint Mezőhegyesen egy nyugalmazott császári és királyi kapitány van a ménes élén, és szigorúan megtiltja Pándynak, hogy az ezredesi rangot viselje. Haynau e cselekedetével bizonyítja, hogy illegitim volt a forradalmi kormányzat, hiszen egy ezredesi kinevezés is semmis. Pándy a parancsnok eleget téve ezután már századosként ír alá, majd nyugdíjazásakor kapja meg ezredesi kinevezését.

Zakar másik tanulmányában egyetért azzal a Boross Mihály-magállapítással¹⁶, mely szerint egyértelműen Pándy az oka, hogy Mezőhegyesen viszonylag szigorú a megtorlás, és halálos ítéletek születnek a mezőhegyesi szabadságharc alatti eseményekért. Szerinte Pándy a világosi fegyverletétel után is meg akart maradni állásában „*de a megtörténteket eltagadni nem lehetvén, áldozat kellett, kire a bűnt ráfoghassa*”.¹⁷ Feljelenti Haynaunál a mezőhegyesi plébánost, orvost és egy Wárady nevű főhadnagyot – mint „*dühös magyaroktól tartván, kényszerítve volt parancsainak kiadására*”.¹⁸ Boross szerint a vádlott pap bámulatos eréllyel védi magát, de miután egy szembesítés során Pándy szemébe mondja a vádat, halálra ítélik.¹⁹ Pándy parancsnoki beosztásban maradása, sőt érintetlensége vélelmezhetően a megtorlás, illetve a statáriumi bíróságra juttatott személyek kiadásával hozható összefüggésbe. A forradalom és a szabadságharc alatt ugyanis rendkívül gyorsan és komoly beosztásokban számítottak rá Kosuthék. 1848. július 10.: nemzetőr őrnagy lesz az Országos Nemzetőri Hadita-

¹⁵ Zakar, 1994. 83.

¹⁶ Boross, 1880. 92–93.

¹⁷ Boross, 1880. 92.

¹⁸ Boross, 1880. 93.

¹⁹ Zakar, 1999. 798.

nács lovassági osztályán. Szeptember 23-án honvéd alezredes, az addig felállított honvédcsoportok ideiglenes parancsnoka, majd a fővárosban levő laktanyák főfelügyelője. Október 20-án a pesti hadkerület, november 10-én pedig az 1. (pesti) hadmegye parancsnoka lesz. December 21. mikor ezredesi kinevezését megkapja, mert a honvédsereg méneskari igazgatója, a mezőhegyesi méntelep vezetője lesz a szabadságharc végéig.²⁰ Azaz az OHB megbízható tisztként, fontos feladatokkal bízta meg, mely a legmagasabb politikai és katonai köröket jelenti. Ennek ellenére a ködös történet a ménes megmentése érdekében, valamint méneskari parancsnoki beosztásban való maradása szinte érthetetlen a korábbi forradalmi kormányzat által megkapott magas katonai tisztségeinek ismeretében.

Aktív katonai karrierje 1850. április 3-án őrnagyi kinevezésével és a méneskar parancsnoki beosztásának végével fejeződik be. Mádi birtokán 1864. október 21-én hal meg.

Boxberg Frigyes ezredes, volt méneskari parancsnok nyugdíjazását követően eltűnik a történelemben. Legutolsó adatunk Sopronban bekövetkezett halálának időpontja, 1866. december 25-én.

Bábolna ménesbirtok 1848–49

Az ország 1848. évi forradalmában és az 1849. évi szabadságharcában Bábolnán megtörtént eseményeit tengernyi szakirodalom ismerteti. E tanulmányban a méneskari tisztek eseménytörténetét mutatom be. Bábolna ménesparancsnoka báró Herbert Eduárd lovassági alezredes, aki részt vett, sőt irányította az első, a méneskar számára fontos lóexport-expedíciókat.²¹ Herbert kétszer utazik lóvásárlási szándékkal az arab világba. Érdekes adalék, hogy Széchenyi István gróf ebben a korszakban tölti huszártiszti szolgálatát, és mint lószakértő jelentkezik az expedícióhoz. Herberttel abban állapodik meg, hogy Arábiából vásárol majd lovakat a bábolnai állomány frissítésére. Széchenyi megrendeli Angliából még a tábori felszerelést is (sátor, összecsukható ágy és asztal, melyet tengerjáró hajóval szállítanak le neki Triesztbe), de a behívó nem jön meg, Széchenyi szerint a császár bizalmatlansága és kegyvesztése miatt. Széchenyi csalódottan lemondja a megbízatást, melyet azzal indokol, hogy a *„kötelességek a király és a haza iránt bizonyos körülmények közt megszűnnek”*.²²

A bábolnai parancsnok kiváló munkát végez. 1816-tól Bábolnán csak arab ménekkel lehet fedeztetni, az állomány nemesítésének szándékából. Báró Herbert Eduárd alezredes parancsnoksága alatt négy tiszt, egy katonai főorvos,

²⁰ Szeremlei, 1867. 177.

²¹ Lovak vásárlási céljából első expedíciója alatt (1836) a görög partok közelében kalózkok támadják meg hajóját, a második egyiptomi útja (1843) alatt beduinok támadták meg a sátoraikhoz kötött lovak miatt.

²² Bártfai, 1928. 58.

egy tábori káplán és a gazdasági igazgató áll. A bábolnai méneparancsnokság stratégiai útvonalon fekszik, a Pestet Béccsel összekötő úgynevezett „*Mészárosok útján*”.²³ Jellasics sokorói veresége után egy éven keresztül valóságos hadi úttá változik, annak minden hátrányával. Bábolna infrastruktúrája hasonló fejlődést mutat, mint Mezőhegyes. A település valamennyi feladatát a katonák végzik vagy hivatásos, vagy vezényelt státuszban. Bábolnán 256 ember, 761 ló, a gazdaságban további 113 ember, 10 ló és 154 ökör van.²⁴

A már-már komikus szituációkat felvonultató bábolnai események 1848. október 5. éjszakáján kezdődnek. Ez időtől vándorol a ménes mindig az éppen aktuálisan magát birtokosnak mondó hatalom parancsa szerint.

A Jellasics-féle horvát-osztrák haderő elkerüli Bábolnát, de a magyar hadsereg Móga vezetésével Bábolnára szállásoltatja be magát, ami miatt Herbert azt a parancsot kapja, hogy evakuálja a ménesbirtokot. Elképzelhető, hogy éjszaka révén ez a parancs mennyire volt kivitelezhető, közel 800 lóval egy előre nem kijelölt területre, sötétben végrehajtott ménestereléssel. A hadsereg-ellátmány miatti logisztikai feladatok pedig komoly fejfájást és bosszankodást okoznak a parancsnokságnak. Ellentétben Mezőhegyessel Bábolnán azonban nem bojkotálják, hanem végrehajtják a parancsokat. Móga egy napon belül továbbáll, így a kényszerű kiköltözés „gyakorlatnak minősíthető”, a jövőben a háború által követelt és majdan előforduló gyors evakuálások miatt. A kiürült bábolnai intézetben hátramaradnak, és a kórházban szállásolják el azon Lenkey-huszárokat is, akik a híres galíciai szökés közben sebesülnek meg.²⁵

A schwechati csata után – immár Görgey parancsnokságával – Bábolnára karácsony napján beérkező futár közli,²⁶ hogy a visszavonuló magyar sereggel együtt a ménesnek is a sereghez kell csatlakoznia. Míg az októberi „főpróba” csak egy átmeneti kivonulás volt a birtokról, most bizonytalan távolságra, bizonytalan ideig, bizonytalan körülmények között fog – nem utolsósorban egy hadsereggel – vándorolni a ménes az ország belseje felé. Ebben a sürgés-forrásban a méneskar tisztjeinek – élükön a gazdasági igazgatóval Abendroth századossal – nemcsak az egymásnak ellentmondó, sőt két irányból is kapott parancsokat kellett értelmezniük, hanem a hadiállapot következtében a bábolnai számadások és elszámolások tisztaságát is meg kell oldani. Abendroth gazdasági igazgató nem véletlenül kerül megemlítésre. Decemberig ugyanis Bécsből is jönnek a parancsok, ahogyan az OHB is folyamatosan rendeletekkel, igényekkel árasztja el a ménesintézeteket. Bár ideiglenesen a bécsi utasítások szünetelnek, azonban októberben a magyar hadsereg számára biztosított ellátmány

²³ Bábolna kiválasztása egyértelműen tudatos és átgondolt volt, hiszen ez volt az utolsó alkalmas terület a bécsi marhaexport pihentetésére. A császári ház már Mária Terézia idején is politikai kérdést csinált a főváros megfelelő húsellátásának kérdéséből.

²⁴ Ruisz, 1905. 29.

²⁵ VI. Württembergi huszárezred Lenkey (a 14. aradi vértanú) százada szökik haza a forradalom hívószavára.

²⁶ Kórossy Kamilló huszárkapitány.

nyugtázása, a birtok készletével való elszámolási kötelezettség, a decemberben történő események, komoly könyvelési és hadtápfeladatot jelentenek. Csak a decemberi megszállás idejére „Bóday főszolgabíró összesen 85 bécsi mázsa kenyérlisztet, 1710 adag katonakenyeret, 2523 pozsonyi mérő zabot (Hercfelder épen kapóra szállított), 1700 mázsa szénát, 19 öl kemény tűzifát és 79 font sót rekvirált az uradalomtól.”²⁷ Aznap, amikor Görgey és vezérkara elhagyják Bábolnát – a ménessel együtt – estére újabb szállás- és rekvirálási igény érkezik. Ezúttal Windisch-Grätz költözik be, ugyanazon szobákba, melyet csak az imént hagytak el a magyarok. Azaz – mint egy jól működő szálloda – ismét, teljes telházal a méneskari tiszték legjobb tudásuk szerint vendégül látják az előző gazda (értsd: Bécs) embereit, és a fogyasztás számláit – hasonlóan, mint a magyar csapatok idején – ismét összeállítják az osztrák vendégek „fogyasztásának” arányában, és lekönyvelik. Ruisz Gyula rendkívül olvasmányos eseményleírásából megtudhatjuk, hogy mindkét sereg csak jött, evett, ivott, fogyasztott és ment, aláírva a nyugtát az ellátmányról. A bábolnaiak legnagyobb félelme az, hogy kinek, mikor és hogyan kell majd elszámolniuk az elfogyott javokról. Ez az elszámolási kötelezettség nagyobb gondot jelent a csomagolás, leltározás, logisztikai problémák és költségek miatt, minthogy éppen egy háború zajlik a közvetlen közelükben.²⁸

Itt jegyezzük meg rövid kitérővel a bábolnai lovak népszerűségét. Görgey Kossuthoz írt 1848. november 15-án kelt leveléből tudjuk, hogy a megszálló alakulatok tisztjei – többek között Görgey is – igényt tartanak bábolnai lovakra. Azokat „egymás közt”, aki kapja, marja alapon „beszerzik”. Görgeynek nem tetszik a rekvirálás e módja, mosolyt keltő megjegyzésében ezt írja: „*de mindezt világért sem azért írom, mert számomra – aligha t. elnök úr által – kijelölt bábolnai csak a bal szemére vak és első jobb lábára sánta; hanem igenis azért, mert táborkaromban lévő néhány jeles tisztnek se lova, se pénze hozzá.*”²⁹

A vándorlás Gödöllőnél ért véget 1849 elején, amikor Windisch-Grätz utoléri a lassabban haladó és épp szálláshelyen pihenő ménest, és azonnal visszarendeli Bábolnára a tisztikart és a lóállományt is. A mezőhegyesi eseményeknél említettem, hogy mind a bécsi udvar, mind a magyar vezetés fontosnak tartja a ménesintézeteket. Egy jól működő intézet és annak katonai személyi állománya érték, ahogyan az állományra is mindkét hatalom igényt tart. Ezért jelentős a magyar vezetés parancsa a keletre menekítésről. Ezért rendeli vissza Windisch-Grätz azonnal a helyére a ménesintézetet.

²⁷ Ruisz, 1905. 40.

²⁸ Megjegyzendő, hogy a bábolnai és mezőhegyesi iratok (elszámolások, nyugták) a korszakból nem, vagy nagyon hiányosan maradtak meg. Azonban ennek a kettős parancsnoklási időszaknak a hatása lehetett, hogy Boxberg Mezőhegyesen a császári parancsokat helyezte prioritásba. Ennek következménye volt a magyar vezetés részéről a kényszernyugdíjazása. Bábolnán – Bécs és Pest közelsége miatt – miatt viszont az aktuális parancsot, azaz minden parancsot következetesen, katonai protokoll szerint végrehajtottak.

²⁹ Ruisz, 1905. 36.

A ménes szerencsésen hazaérkezik, ám a bécsi központi hatóság a „*Gestüts- und Remontirungs Inspektion*”³⁰ vezetője, gróf Hardegg³¹ lovassági tábornok arról panaszkodik, hogy a felügyeletére bízott ménesintézetekről immár 3 hónapja nincs információja. 1849. január 24-én ugyan helyreáll a rend Bábólnán, de a gazdasági elszámolás továbbra is gondot okoz. Például használhatóak-e a pénztárban lévő Kossuth-bankók? Hová kell küldeni a számadásokat? Azokban szerepeltetni kell-e a magyar sereggel elment legénységet? Hová könyveljék az októberben a magyarok által elvitt lovakat és decemberben elvitt ökröket? Nyilvántartsák-e az állományban vagy ez háborús veszteség? Sok kérdés és megoldandó könyvelési feladat, melyre az épp aktuális „megszálló” bécsi udvar hivatott válaszolni, tekintettel a könyvelés záró napján éppen bécsi fennhatóság van Bábólnán.

Görgey 1849. április 22-én bevonul Komáromba. Ez nagy riadalmat kelt a ménesintézetnél, ugyanis ismét a teljes kiürítésre jön parancs a ménes megmentése érdekében. Ezúttal azonban nyugat felé kell venni az irányt tekintettel a Bécsi irányításra. A kiürítési és az állomány „megmentési szándékából” az útirányt a parancs Graz felé határozza meg. Welden báró, az osztrák hadak fővezére bábólnai szálláshelyéről irányítja – személyesen – a császári sereg és a ménesbirtok evakuálását. A tűzifa, széna- és szalmakazlak, magtári készletek, azaz a nem szállíthatók maradnak Bábólnán. A helyzet fejtelenségére jellemző, hogy gyorsan áthívják a győri szolgabíró Takó Istvánt, hogy amíg visszatér a ménes, a javakat őrizze meg. Egyedül! Szemben a teljes magyar – nem kevésbé a sikeres hadjárat miatt győzelemittas – hadsereggel szemben. Amint az utolsó katona is elhagyja Bábólnát, néma csend lesz úrrá, ahogyan Napóleon idején, amikor szintén teljesen kiürítették a települést, és még a kórházból is elbocsátották a betegeteket. Graz felé az út több, mint kalandos. A ménest az eredeti útvonalon az esőzések miatti áradás következtében Sárvár felé terelik. Az arra hallható hadizaj megrémíti a ménest, így az szertefut, volt olyan csikó (11 db), amelyik visszafut Bábólnára. A ménes riadalma átcsap a szekerek és ökrök közé is, melyek a közeli erdőbe vágnak be, vagy eltűnnek nyomtalanul. A megérkezés a grazi és a pribeli ménesintézet majorjaiba történik. A legénység a környék fogadóiban kerül elhelyezésre. A katonai elszámolást az eddigiekről 1848. november 1-től – a katonai év kezdetétől – a távozásig, 1849. április 26-ig Grazban keltezik. A Bábólnán maradó készletet a magyar seregek dühükben, hogy a ménest nem találják, kifosztják. Törnek, rombolnak, amit csak érnek. A háborús helyzet – csakúgy, mint Napóleon katonáinál – ugyanazt hozza. Erre a magyar seregre nem igazán lehetünk büszkék. Megjegyzendő, hogy nemcsak a rabló és olykor igencsak részeg katonaság, hanem a helyi élelmes parasztok és urak is az őrizetlenül hagyott készleteket jócskán megdézsmálják. A „szabad rablásnak” Klapka komáromi parancsnoki kinevezése vet véget.

³⁰ Ménes és Pótlovazási Felügyelőség.

³¹ Hardegg Ignác korábban a tisztikarnál volt parancsnoki beosztásban. Egyik őse (Ferdinánd Hardegg) győri főkapitány volt 1593-ban. 1840-től már az udvari haditanács elnöke, a lovassági ügyek irányítója.

A császári és az orosz intervenciók erői visszatérésekor 1849. július 2-ra Bábolna, bár teljesen kifosztva, de ismét hangos a beszállásolt osztrák és orosz katonák miatt. A szabadon hagyott birtok nemcsak a készletekben, hanem berendezéseiben és bútoraiban is kifosztatik. A támadó osztrák erők főparancsnoksága 1849. július 3–4-én Bábolnára érkezik. Jelen van az új főparancsnok, Haynau és az ifjú Ferenc József is. Megfelelő bútorzat azonban nincs, így a környék nemességétől – nyugta ellenében – veszik kölcsön a császári lakosztály és a vezérkar szobáinak berendezési tárgyait. Sajnálatos adalék, hogy e bútorzat a háborúra hivatkozással még nyugta ellenében sem kerül vissza tulajdonosaikhoz.

A ménesbirtok életében jelentős esemény az aratás, mely a császár távozása után jelentős szervezői feladatot jelent. A visszatérő néhány méneskari tiszt a béresek toborzásával, a szükséges teendőkkkel, illetve a károk elhárításával foglalkozik. A hadi utak nagyobb táboraiiban mindig járvány üti fel a fejét, mely nemcsak az emberekre, hanem az állatállományra is kiterjed. A tífusz és a kolera egyszerre van jelen a bábolnai kórházban, ezért a birtok eredetileg megszokott rendje csak ennek leküzdése, illetve az ideiglenesen Bábolnán tartózkodó alakulatok kivonulása után oldódik meg. A ménesintézetbe július végén érkezik vissza az első szakasz méneskari tiszt és beosztottjai. Hechenberger főhadnagy vezetésével egy tábori lelkész, a furírból, két őrmesterből, 3 tizedesből, 7 iparosból, 30 katonából és két tisztiszolgából álló különítmény az augusztus első napjaiban át-át vonuló huszárcsapatok rablásai elleni védekezéssel, valamint a háború okozta károk (elkóborolt állatok és főleg az eltűnt, elloptott vagy rekvirált javak) helyreállításával van elfoglalva. A részeg huszárok rablásai közben a császári méneskari tiszteket elfogják. Amint Klapka erről értesül, azonnal a börtönbe zárt méneskari tiszteket elbocsátásáról rendelkezik, tekintettel a ménesbirtok teendőire. A háború ekkorra eldőlt. Klapka hamarosan feladja állásait, és komáromi kivonulása után a ménesbirtok újra a megszokott rendjét hozza. Az aratást – bár a szorult helyzetre tekintettel a parasztok nagyon drágán vállalják – befejezik, azonban a ménesbirtok állapota nem teszi lehetővé, hogy helyben lakhassanak, és helyben ellátmányt kapjanak a dolgozók. Átmeneti megoldásként a környező falvakban szállásolják el a tiszteket és a katonaságot, melyekből minden reggel átkocsiznak a romokban hagyott ménesintézetbe. Hardegg parancsnok a helyzet tisztázására és a károk felmérésére egy katonai külön bizottság felállítását kezdeményezi, amelyik szeptemberben el is kezdte tevékenységét.

Felhasznált források és szakirodalom

- Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István katonai pályája. Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, 1928/1. 38–68.
- Bóna Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara (interneten elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> letölthető: Tábornokok, törzstisztek, századosok és hadnagyok önálló fejezet.
- Boross Mihály (szerk.): Gyászlapok a magyar szabadságharc történetéből. Székesfehérvár, 1880.
- Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. 2. kötet. Budapest, 1897. Csongrád Megyei levéltár vonatkozó fondjai.
- Fényes Elek: Magyarországnak, s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota. 5. kötet. Pest, 1839.
- Kürti Péter: Egy elfeledett tisztikar. A méneskari huszárok tevékenységének története 1795-től 1918-ig. Historia Nostra III. 2019. 9–37.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár vonatkozó fondjai.
- Ruisz Gyula: A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története. A Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, 1887/2. 93–101.
- Ruisz Gyula: A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története. A Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, 1887/3. 24–37.
- Ruisz Gyula: Bábolna a magyar szabadságharc idején. A Komárom Vármegyei és Városi Múzeum-Egyesület értesítője, 1905/19. 2–83.
- Szeremlei Samu: A honvédelmi bizottmány keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban. Pest, 1867.
- Tarkó Gábor: Menedéke volt a szökevényeknek, s börtöne a hazafiaknak. Mezőhegyesi Füzetek 3. 2009.
- Zakar Péter: Átkozottak legyenek, akik a magyar szabadság elnyomására törekednek... Haynau mezőhegyesi áldozata: Gonczeczky János. Hadtörténelmi Közlemények, 1999/4. 785–799.
- Zakar Péter: Haynau „kedvence”. SZTE Belvedere Meridionale kiskönyvtár, 1994.